

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/104/15-19>

Məhəbbət Dəmirçiyeva

Bakı Dövlət Universiteti
hüquq elmləri doktoru
mahabbat.dmrca@mail.ru

Mehin Musagil

Bakı Modern Təhsil Kompleksi
mehin.musagil@mail.ru
UOT 34:343.6

HİMAYƏDAR AİLƏ VƏ ONUN HÜQUQİ ƏSASLARI

Xülasə

Ailə hüququ — hüquq elminin bir qoludur. Hər bir hüquq sahəsi kimi, ailə hüququ özünün predmeti və hüquqi tənzimləmə metodu ilə səciyyələnir. Hüquq elmində hüquqi tənzimləmə dedikdə, hüquq normalarının (yuridik normaların) köməyi ilə dövlətin ictimai münasibətlərə təsiri prosesi başa düşülür. Hüquqi tənzimləmənin predmetini hüquq normalarının müvafiq qrupu ilə təsbit edilən ictimai münasibətlərin müəyyən formasını təşkil edir. Hüquqi tənzimləmə metodu dedikdə, hüquq normalarının ictimai münasibətlərə təsir göstərməsi üsulu nəzərdə tutulur. Hüquqi tənzimləmə metodu imperativ və dispozitiv tənzimləmə metodlarına bölünür. İmperativ metod hüquq normaları ilə tənzim edilən ictimai münasibətlərin iştirakçısına hakimiyyətin təsir üsuludur. Dispozitiv metod isə bərabərhüquqlu tərəflər olan ictimai münasibətlər iştirakçıları arasında münasibətləri tənzimləmə üsuludur.

Hüquq sahəsi olaraq ailə hüququ ictimai münasibətlərin müəyyən növünü – ailə münasibətlərini, yəni nikah faktından meydana gələn və ailəyə mənsub olan münasibətləri tənzim edir. Bununla əlaqədar, ailə hüquqi-tənzimləmə predmeti birincisi, öz məcmusunda həmin predmeti təşkil edən ictimai münasibətlərin ən mühüm xüsusiyyətləri və mahiyyətini açıqlamalı, ikincisi, göstərilmiş münasibətlərin iştirakçılarının ümumi xarakteristikasını özünə daxil etməlidir.

Açar sözlər: *himayədar ailə, ailə hüququ, müavinət, himayədar valideyn*

Mahabbat Damirchiyeva

Baku State University
Doctor of Legal Sciences
mahabbat.dmrca@mail.ru

Mehin Musagil

Baku Modern Education Complex
mehin.musagil@mail.ru
UOT 34:343.6

Foster family and its legal basis

Abstract

Family law is a branch of legal science. Family law, like any other area of law, is characterized by its subject matter and method of legal regulation. In jurisprudence, legal regulation means the process of influence of the state on social relations with the help of legal norms. The subject of legal regulation is a certain form of social relations determined by the relevant group of legal norms. The method of legal regulation means the method of influencing social relations by legal norms. The method of legal regulation is divided into imperative and dispositive regulation methods. Imperative method is a method of influence of power on the participant of social relations regulated by legal norms.

The positive method is a method of regulating relations between participants of social relations who are equal parties.

As a field of law, family law regulates a certain type of social relations – family relations, i.e. relations arising from the fact of marriage and belonging to the family. In this regard, the subject of family legal regulation should, firstly, reveal the most important features and essence of the social relations that make up that subject in its totality, and secondly, it should include the general characteristics of the participants of the specified relations.

Keywords: *foster family, family law, allowance, foster parent*

Giriş

Himayədar ailə – valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların yerləşdirilməsi formalarından biridir. Adətən əgər uşaq övladlığa götürülməmişsə və ya qəyyumluğa (himayəyə) verilməmişsə, bu forma seçilir (Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası). Azərbaycan Respublikasında ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqılıq qanunla mühafizə edilir. Ailə qanunvericiliyi ailənin möhkəmləndirilməsi zəruriyyətindən, ailə münasibətlərinin qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissləri əsasında qurulmasından, ailənin işinə hər kəsin qarışmasının yol-verilməzliyindən, ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyətindən, onların hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsinin təmin olunmasından və bu hüquqların məhkəmədə müdafiəsi imkanlarından irəli gəlir. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi (bundan sonra — bu Məcəllə) nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi və onun etibarsız sayılması qaydaları və şərtlərini müəyyən edir, ailə üzvləri (ər-arvad, valideynlər və uşaqlar), eləcə də ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda və həddə başqa qohumlar və digər şəxslər arasında yaranan əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyir, habelə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyəyə götürülməsi qaydalarını müəyyən edir (1; 2).

Ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimi qadınla kişinin nikahının könullülüyü, ər-arvada hüquq bərabərliyi, ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunması, uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü, onların rifahına və inkişafına qayğı, ailənin yetkinlik yaşına çatmayan və əmək qabiliyyəti olmayan üzvlərinin hüquq və mənafelərinin müdafiəsinin təmin olunması prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir.

Hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 142-145.2-ci maddələri himayədar ailə institutunun hüquqi tənzimlənməsinə həsr edilmişdir. 30 may 2023-cü il tarixli 879-VIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində himayədar ailə institutu ilə əlaqədar köklü dəyişikliklər edilmiş, bəzi maddələr əlavə edilmiş, bəziləri yeni redaksiyada verilmiş, bəziləri isə çıxarılmışdır.

Ümumiyyətlə, himayədar ailə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə himayədar valideynlər: a) ər-arvad, b) ayrı-ayrı vətəndaşlar arasında bağlanan uşağın himayədar ailəyə verilməsinə dair müqavilə üzrə yaranır. Ailə Məcəlləsinin 119.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, uçota alınmış valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar tərbiyə edilmək üçün himayədar ailələrə verilə bilər (Ailə Məcəlləsinin 145.1-ci maddəsi). (Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi) (3).

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin əvvəlki redaksiyasında qeyd edilirdi ki, himayədar ailə haqqında Əsasnamə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmalıdır (Ailə Məcəlləsinin 142.2-ci maddəsi). Lakin təəssüf ki, Ailə Məcəlləsinin qəbulundan və qüvvəyə minməsindən xeyli vaxtın keçməsinə baxmayaraq, indiyə qədər belə bir Əsasnamə qəbul edilməmişdir. Ola da bilər ki, bu institut Azərbaycan Respublikasında lazımı tətbiq tapmadığından belə bir Əsasnamənin qəbul edilməsinə ehtiyac duyulmamışdı. Eyni zamandan valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların yerləşdirilməsi formalarından biri olmaq etibarilə bu institut müəyyən əhəmiyyət kəsb etdiyindən Azərbaycan qanunvericisi Ailə Məcəlləsinə himayədar ailənin yaranması, uşağın belə ailəyə tərbiyə üçün verilməsinin hüquqi əsaslarını, himayədar ailənin hüquq və vəzifələrini, himayədar ailənin tərbiyəsinə verilmiş uşaqlar və onların saxlanması qaydalarını əks etdirən müddəalar daxil etmişdir (Ailə Məcəlləsinin 142-145.2-ci maddələri). Məhz bu nöqtəyi-nəzər-

dən himayədar ailənin yaranması tarixi, onun fəaliyyət prinsipləri, himayədar valideynlərlə himayəyə götürülən uşaqlar, eləcə də qəyyumluq və himayə orqanları arasındakı münasibətlərin öyrənilməsi ailə hüququ elmində müəyyən maraq kəsb edir (Dəmirçiyeva, 2020: 505).

“Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı (2006-2015-ci illər)” 2006-cı il mart ayının 29-da ölkə Prezidentinin 1386 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Proqram de-institusionalizasiya ilə bağlı işlərin genişləndirilməsi, səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi və konkret müsbət nəticələrin əldə edilməsinə yönəldilib. Həmin dövrdə himayədar ailə haqqında əsasnamə və həmin ailələrin maliyyələşdirmə mexanizmi olmadığından, yerli icra hakimiyyətləri tərəfindən himayədar ailələrə tərbiyə olunmaq üçün uşaq verilməmişdi (Vishnyakova, 2004: 227).

Ailə üzvləri arasında yaranan münasibətlər ailə qanunvericiliyi və ya tərəflər arasındakı sazişlə tənzimlənmədikdə və həmin münasibətləri bilavasitə tənzimləyən mülki hüquq normaları olmadıqda, ailə münasibətlərinin mahiyyətinə zidd olmayan və oxşar münasibətləri tənzimləyən ailə və (və ya) mülki hüquq normaları tətbiq olunur. Bu normalar olmadıqda isə ailə üzvlərinin hüquq və vəzifələri ailə qanunvericiliyinin və mülki qanunvericiliyin ümumi prinsiplərinə, eləcə də humanizm və ədalət prinsiplərinə uyğun olaraq müəyyən edilir.

“De-institusionalizasiya ilə bağlı aparılmış islahatlar zamanı inkişaf etmiş Avropa ölkələrində ilkin olaraq uşaqlara yönələn alternativ xidmətlər yaradılmağa başlanılmışdır. Qabaqcıl Avropa ölkələrində, o cümlədən Türkiyə və Gürcüstanda himayədar ailələr dövlət tərəfindən maliyyələşir. Bir sıra ölkələrdə ailəyə həm uşağın saxlanması xərcləri, həm də himayədar valideynə minimum əmək haqqı məbləğində maaş verilir. Bəzi ölkələrdə isə ailəyə yalnız uşağın saxlanması xərcləri verilir (Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramının (2006-2015-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 mart 2006-cı il tarixli 1386 nömrəli Sərəncamı).

Övladlığa götürmə, qəyyumluq (himayə) heç də həmişə valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların tərbiyə üçün ailəyə yerləşdirilməsinin yeganə üsulu olmamışdır. Ev qayğısına ehtiyac duyan baxımsız uşaqların, xəstə və digər şəxslərin şəxsi ailələrə yerləşdirilməsi əvvəllər də həyata keçirilmişdir. Belə yerləşdirmənin tarixi kökləri II Yekaterinanın çarlığı dövrünə gedib çıxır və patronaj (hamilik) adlandırılırdı (Nechayeva, 1993: 310).

Tərbiyə edilmək üçün patronaja çox vaxt körpə uşaqlar – uşaq evlərində tərbiyə olunanlar verilir. Bununla bərabər, himayədar ailəyə həmçinin yetkinlik yaşına çatmamış böyük yaşlı uşaqlar da düşürdü. Onları, adətən, “beş manatlıq yardıma” görə “kasıb sakinlər” özlərinə qəbul edirdi, çünki təmin edilmiş şəxslər övladlığa götürməyə üstünlük verirdilər.

Uşağı patronajlığa qəbul etmiş ailəyə miqdarına görə müxtəlif olan müavinətlər ödənilirdi. Əgər tərbiyə üçün ailəyə kiçik yaşlı uşaqlar qəbul edilirdisə, bu müavinətin məbləği daha böyük olurdu, çünki onlardan heç bir kömək gözləmək lazım gəlmirdi. Himayəyə götürülən uşaq yaşlı olduqda bu müavinətin məbləği azalırdı, 12-14 yaşlı uşaqlara verilən müavinətin məbləği isə hədsiz az olur və ya, ümumiyyətlə, bu müavinətin verilməsi kəsilirdi. Beləliklə, uşaqların ailəyə yerləşdirilməsinin bu forması “xalq peşəsi” xarakteri alırdı, yəni uşaq ailəyə “kasıbdarlığa” görə himayəyə verilirdi (7).

Yetkinlik yaşına çatmamış uşaqların ailədə patronaja verilməsi quberniya idarəsi və tərbiyə üçün uşağı öz ailəsinə qəbul edən şəxslər arasında müəyyən edilən şərtlərlə həyata keçirilirdi. Himayəyə götürülənin vəziyyətini yüngülləşdirmək üçün onun həyat şəraitinə, tərbiyəçinin üzərinə götürdüyü vəzifələrin yerinə yetirilməsinə nəzarət edilirdi. Bu məqsədlə ölkə dairələrə bölünür və orada nəzarət, adətən, tibb təhsilli şəxsə həvalə olunurdu (Dəmirçiyeva, 2020: 552).

1917-ci ilin oktyabrından sonra patronajdan səhiyyə orqanları istifadə etməyə başladılar, ailə patronatı isə uşaqların yerləşdirilməsi üsulu kimi dövlət tərəfindən tanınmadı. O, fərdi ailələrin dağılması ilə birlikdə tarixin arxivinə verildi. Lakin valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların və yetim uşaqların yerləşdirilməsi problemi kəskinləşdiyindən, daha hiss ediləcək dərəcəyə çevrildiyindən 20-ci illərin ortalarında patronaj ideyasına həm də artıq südəmər yaşlı uşaqlar üçün yenidən qayıdıldı. Bunun üçün Ümumittifaq Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi (ÜMİK) və RSFSR Xalq Komissar-

ları Sovetinin (XKS) 28 may 1928-ci il tarixli "Uşaq evlərinin yetirmələrinin və digər yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin şəhər və qəsəbələrdə zəhmətkeşlərə tərbiyə üçün verilməsi qaydası və şərtləri haqqında" Qərarı qəbul edildi. Qərar yetim uşaqların himayədar ailəyə yazılı müqavilə əsasında verilməsinə həsr edilmişdi (Nechayeva, 1998: 310).

Müqavilədə aşağıdakılar nəzərdə tutulmalı idi:

- yetkinlik yaşına çatmamış şəxsi öz ailəsinə qəbul edən şəxsin vəzifələri (uşağı digər ailə üzvləri ilə bərabər şəkildə saxlamaq, ona təhsil və "siyasi inkişaf" imkanını vermək);
- müqaviləyə xitam verildikdən sonra himayəyə götürülənə yardımın forması və miqdarı;
- müqavilə münasibətlərinin saxlanma müddəti – ya yetkinlik yaşına çatana qədər, ya da müəyyən müddətə qədər, yalnız üç ildən az olmayaraq;
- müqavilənin müəyyən edilmiş müddətdən daha erkən pozulması qaydası.

Hələ patronat adlandırılmayan bu müqavilənin xarakterik əlaməti əvəzli (yəni haqqa görə) olması idi (Dəmirçiyeva, 2020: 507-508).

Hazırkı dövrümüzdə isə himayədar ailə institutunun mahiyyəti tamamilə fərqlidir. Burada əsas məqsəd, uşağın himayədar ailə tərəfindən saxlanılmasına görə haqq almaqdan ibarət deyildir (8).

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 145-1.1.1-ci maddəsinə əsasən, himayədar valideyn uşağın saxlanılmasına görə "Sosial müavinətlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilən aylıq və birdəfəlik müavinəti almaq hüququna malikdir (9).

"Sosial müavinətlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanununa 30 may 2023-cü il tarixli 881-VIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə edilmiş əlavəyə görə, həmin qanunda himayədar ailəyə verilmiş uşaqlar üçün 2 növ müavinət növü müəyyən edilmişdir: 1) himayədar ailəyə verilmiş uşağın, o cümlədən 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş uşağın tərbiyə edilməsinə görə verilən aylıq müavinət; 2) himayədar ailəyə verilmiş uşaqlara mövsümi geyim alınması üçün verilən birdəfəlik müavinət.

Həmin müavinətlərin məbləği "Sosial müavinətlərin məbləğinin artırılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 avqust 2013-cü il tarixli 973 nömrəli Fərmanına edilmiş 12 iyul 2023-cü il tarixli 2208 nömrəli Fərmanla edilmiş əlavələrdə müəyyənləşdirilmişdir (Dəmirçiyeva, 2020: 552).

Belə ki, himayədar ailəyə verilmiş uşağın, o cümlədən 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş uşağın tərbiyə edilməsinə görə müavinət aşağıdakı məbləğlərdə müəyyən edilmişdir:

1. Himayədar ailəyə verilmiş uşağa (18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş uşaqlar istisna olmaqla) görə: 0–6 yaş arası uşağa görə – 355 manat, 7–13 yaş arası uşağa görə – 375 manat, 14–18 yaş arası uşağa görə – 395 manat;

2. Himayədar ailəyə verilmiş 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş uşağa görə: 0–6 yaş arası uşağa görə – 395 manat, 7–13 yaş arası uşağa görə – 415 manat, 14–18 yaş arası uşağa görə – 435 manat.

Himayədar ailəyə verilmiş uşaqlara mövsümi geyim alınması üçün müavinət isə 200 manat məbləğində müəyyən edilmişdir. Bu müavinət hər rübdə bir dəfə olmaqla ödənilir (10).

Qeyd olunan müavinətlər bilavasitə himayədar ailəyə verilən uşaqlar üçün müəyyən edilmişdir. Təəssüf ki, qanunvericiliyimizdə himayədar ailəyə verilən uşaqların tərbiyə edilməsinə görə ayrıca olaraq himayədar valideynin özünün haqq alması hüququnu müəyyən edən hər hansı norma müəyyən edilməmişdir (11; 12).

Nəticə

Halbuki yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, keçmiş dövrlərdə himayədar ailə institutu mütləq olaraq əvəzli, himayədar valideyn üçün bir "iş yeri" hesab edilirdi. Heç də təsadüfi deyildir ki, qeyd olunan bu məbləğlər günümüzdə uşağın bütün tələbatlarını tam formada ödəməyə kifayət etmir. Belə ki, insan cəmiyyətində daim yaşayış standartları dəyişir, yeni istehsal amilləri formalaşır, maddi nemətlərə olan tələbatlar dəyişir. Bir uşağın gündəlik yaşam, təhsil, istirahət və geyim xərcləri heç də qeyd olunan məbləğlərlə tam formada ödənilə bilməz. Belə olan halda, himayədar valideynin özü əlavə olaraq bu xərcləri qarşılamaq məcburiyyətində qalır. Hətta ək-

sinə, himayədar valideyn belə olan halda uşağa ödənilən həmin məbləğləri ixtisara salaraq ailəni dolandırmğa çalışır və nəticə etibarilə uşağın tələbatlarının ödənilməsi yarımçıq qalır.

Odur ki məhz bu xüsusiyyət himayədar valideyn olmaq istəyən şəxsləri bir növ bu institutdan “uzaqlaşdırır”.

Təklif edirik ki, qanunvericiliyimizdə himayədar ailəyə verilmiş uşaqların tərbiyə edilməsinə görə himayədar valideynlərin özünün haqq almaq hüququ müəyyənləşdirilsin. Belə olan halda, himayədar ailə institutu inkişaf edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası. <https://e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. <https://e-qanun.az/framework/46946>
3. Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramının (2006-2015-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 mart 2006-cı il tarixli 1386 nömrəli Sərəncamı. <https://e-qanun.az/framework/11537>
4. Dəmirçiyeva, M. D. (2020). Azərbaycan Respublikasının Ailə hüququ. Bakı: “Zərdabi Nəşr” MMC, 552 s.
5. Vishnyakova, A. V. (2004). Kommentariy k semeynomu kodeksu Rossiyskoy Federatsii. Moskva: Yurid. firma «Kontrakt», s. 227.
6. Nechayeva, A. M. (1998). Semeynoye pravo. Kurs leksii. Moskva: Yurist, s. 310.
7. SU RSFSR. (1928). № 64, 462 s.
8. Azərbaycandakı himayədar ailələr... <https://modern.az/az/news/27461>
9. “Sosial müvainətlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanunu. https://e-qanun.az/framework/11508#_edn9
10. “Sosial müavinətlərin məbləğinin artırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 avqust 2013-cü il tarixli 973 nömrəli Fərmanı. https://e-qanun.az/framework/26488#_edn25
11. <https://e-qanun.az/framework/46946>
12. <https://platform.who.int/docs/default-source/mca-documents/policy-documents/law>

Göndərilib: 13.05.2024

Qəbul edilib: 11.06.2024